

оружия степей Евразии // Древности эпохи средневековья Евразийской лесостепи. – Воронеж, 2008. – С. 74-89.

14. Мажитов Н.А. Курганы Южного Урала VIII-XII вв. – М., 1981. – 162 с.

15. Мерперт Н.Я. Из истории оружия племен Восточной Европы в раннем средневековье // СА. – М., 1955. – XXIII. – С. 131-168.

16. Плетнёва С.А. Половецкие каменные изваяния // САИ. – М., 1974. – Е4-2. – 200 с.

17. Плетнёва С.А. Половецкая земля. Древнерусские княжества X-XIII вв. // Сб. статей. – М., 1975. – С. 260-301.

18. Плетнёва С.А. Донские половцы // Слово о полку Игореве и его время. – М., 1985. – С. 249-282.

19. Прокофьев Р.В. Курган из камня на правом берегу Северского Донца // Историко-археологические исследования в г. Азове и на Нижнем Дону в 2003 г. – Вып. 20. – Азов, 2004. – С. 300-306.

20. Соколова З.П. Культ животных в религии. – М., 1972. – 215 с.

21. Степи Евразии в эпоху средневековья // Археология в 20-ти томах. – Гл. 7. – М., 1981. – 304 с.

22. Худяков Ю.С. Вооружение енисейских кыргызов VI-XII вв. – Новосибирск, 1980. – 176 с.

23. Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. – М., 1966. – 274 с.

24. Швецов М.Л. Половецкие святилища // СА. – 1979. – № 1. – С. 199-210.

25. Шер Я.А. Каменные изваяния Семиречья. – М.-Л., 1966. – 140 с.

Апаресва О.К. До питання про атрибуцію святилищ половців

Атрибути поховальних пам'яток половців визначаються за могилами. Кам'яні скульптури, що пов'язані із сакральними обрядами, є однаковою ознакою для святилищ.

Комплекс речей зі святилища неподалік с. Кам'янка уточнює аналогії, реконструює обряди, устрій життя половців східноєвропейських степів XII-XIII ст.

Ключові слова: половці, кам'яні скульптури, святилища, сакральні традиції.

Apareeva E.K. To the question of Polovets' sanctuaries attribution

Polovets' funeral monuments attributes are determined by burials. Stone sculptures, which connect with sacral ceremonies are an identical sign for sanctuaries.

The set of things from a sanctuary, which situated near village Kamienka, specifies analogies, reconstructs ceremonies, Polovets' life way which lived in East European steppes XII-XIII century.

Key words: Polovets, stone sculptures, sanctuaries, sacral tradition.

25.03.2012 г.

УДК 94(477):903.5

Ю.М. Ситий

ПОХОВАННЯ БІЛЯ ДРЕВНЬОЇ ЛЮБЕЦЬКОЇ ВУЛИЦІ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЧЕРНІГОВА

У статті описані поховання, досліджені у 1997-1998 рр. по вул. Кирпоноса, 24. Поховання частково належать до ґрунтового могильника, що передував забудові посади; інша частина поховань відноситься до цвинтаря дерев'яної церкви.

Ключові слова: поховання, ґрунтовий могильник XI ст., цвинтар XII-XIII ст.

Дослідження котловану майбутнього будинку, розташованого по вул. Кирпоноса, 24, були розпочаті восени 1997 р. і продовжені навесні 1998 р. Розкоп № 1 знаходився біля вулиці Коцюбинського, розкоп № 6 – біля будинку міської санстанції. Загалом було досліджено близько 2500 м² території Передгороддя [1, 82-84]. Ця площа у XII – середині XIII ст. була щільно забудована: через західну ділянку розкопу проходила древня Любецька вулиця [4, 208; 5, 170], уздовж якої досліджені залишки близько 80 споруд, що утворювали забудову південної половини міського кварталу Передгороддя XII – середині XIII ст. Вдалося дослідити відрізки двох бокових вулиць, що під прямим кутом дотикалися до Любецької вулиці, та виявити потужний рівчачок від частоколу, який проходив паралельно до Любецької та був тильною огорожею садіб, розташованих уздовж вулиці (Рис. 1, 3).

Незважаючи на існування щільної садибної забудови XII – XIII ст. та наявність великих площ перекопів XIX – XX ст., на ділянці вдалося виявити і дослідити 40 поховань та кілька об'єктів, що можуть бути віднесені до часу існування курганного могильника.

Далі в тексті подаємо опис поховань згідно їх польової нумерації.

Поховання № 1 досліджене в розкопі № 1 (1997 р.) [2, 1-201]. Могильна яма прорізана спорудами №№ 5, 18. На глибині 0,3 м фіксувалися сліди від домовини та 4 залізні цвяхи. На глибині 0,6-0,67 м від материка виявлено залишки кісток правої ноги. Судячи із розташування кісток та могили, небіжчик був покладений головою на північний захід. В районі пояса знайдена залізна поясна ліроподібна пряжка, залізне кільце та підковоподібна фібула поганої збереженості (Рис. 2: 3-5).

Поховання № 2 (розкоп № 1). Могильна яма, розмірами 2,5 x 0,8 м, містила сліди від домовини розмірами 2,05 x 0,4 м. Від конструкції домовини зберігся тлін та цвяхи. Кістяк покладено на спину головою на південний захід, руки складені в області тазу. Глибина могили сягає 0,4-0,45 м. Біля тазових кісток знайдені бронзова поясна орнаментована накладка з 3 штифтами та біля зап'ястя лівої руки – срібний ромбічний у перетині дріт (можливо,

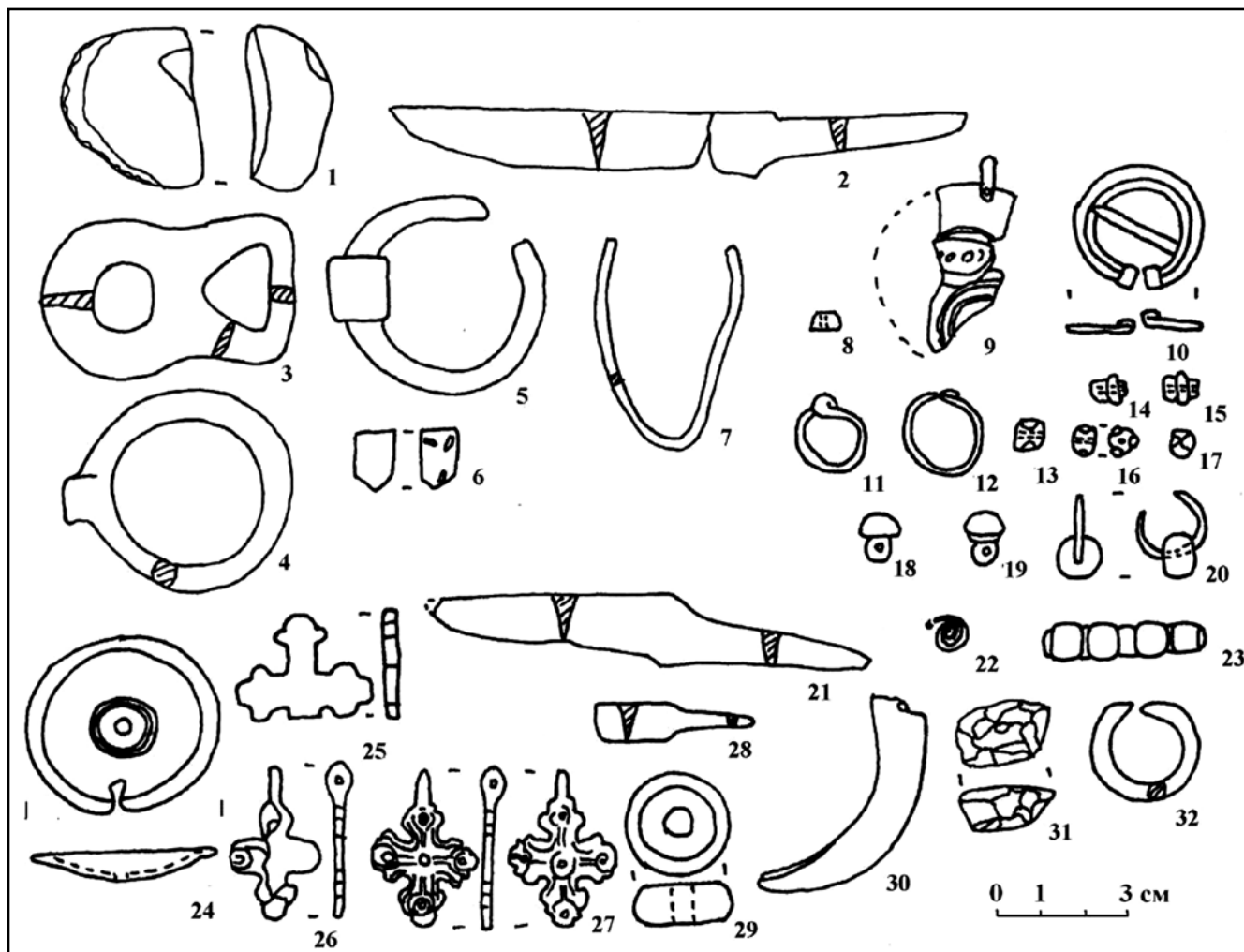

Рис. 2. Знахідки з поховань та культурного шару розкопу по вул. Кирпоноса, 24:

1-2 - поховання 4; 3-5 - поховання 1; 6-7 - поховання 2; 8-9 - поховання 7; 10 - поховання 6; 11-17 - поховання 10; 18-20 - поховання 11; 21 - поховання 31; 26-27 - яма 60; 28 - поховання 28; 29 - поховання 40; 30 - поховання 32; 31 - поховання 36; 32 - поховання 37; 1, 31 - кремій; 2-5, 21, 28 - залізо; 6, 9, 10, 18, 19, 22, 24-27, 32 - бронза; 8 - скло; 13-17 - жовто-коричнева скло; 7, 11-12 - срібло; 20 - срібло, скло; 23, 30 - кістка; 29 - шифер.

Поховання № 13 (розкоп № 3). Східна частина поховання прорізана спорудою № 25 (перша половина XIII ст.). Могильна яма, розмірами 2,0 x 0,8-0,9 м, впущена в материк на 0,4 м. Від труни збереглися сліди дощок та два цвяхи. Кістяк представлений черепом та кістками правої руки. Орієнтація – головою на захід. У заповненні могили знайдена кераміка XI – першої половини XII ст.

Поховання № 14 (розкоп № 3). Значна частина поховання знищена перекопом та спорудою № 25 (перша половина XIII ст.). Глибина ями 0,15 м. Орієнтація могили по лінії схід-захід. Поховання розташоване поряд із похованням № 13. Кістяк не зберігся.

Поховання № 15 (розкоп № 3). Могильна яма, розмірами 2,0 x 0,75 м, має глибину 0,45 м. Зафіксовані залишки труни та три залізні цвяхи, знайдені біля поперечок на дні домовини. В заповненні поховання знайдений фрагмент вінця посудини XII ст. Могила орієнтована по осі схід-захід з невеликим відхиленням на південь.

Поховання № 16 (розкоп № 3) збереглося

частково. Ширина ями 0,9-1,0 м, глибина 0,4 м. Виявлено частину кістки ноги, два цвяхи та кераміку XII ст. Орієнтація поховання – головою на південний захід.

Поховання № 17 (розкоп № 3). Могильна яма (1,8 x 0,8 м) має значну глибину – 1,6 м від рівня материка. Знайдені окремі кістки скелета чоловіка та кістки тварин. Орієнтація ями по осі південь-північ. Скоріш за все, яма є перепохованням на вільному від забудови місці кісток людини, викопаних під час зведення житла.

Об'єкт, названий у звіті похованням № 18, являється сегментом курганного рову X ст.

Поховання № 19 (розкоп № 3). Могильна яма, розмірами 1,25 x 0,6 м, має глибину 0,1 м. Зафіксовані сліди домовини. В могильній ямі знайдені череп на кістки ніг дитини. Орієнтація поховання – головою на захід з невеликим відхиленням на північ.

Поховання № 20 (розкоп № 3). Могильна яма, розмірами 1,35 x 0,8 м, заглиблена в материк на 0,35 м. Збереглася кістка ноги. Поховання орієнтоване голо-

вою на захід з невеликим відхиленням на південь.

Поховання № 21 (розкоп № 4). Могильна яма частково зруйнована перекопом та спорудою № 45 (кінець XI – XII ст.). Глибина ями 0,3 м. Кістки переміщені та збереглися частково.

Поховання № 22 (розкоп № 4). Яма, розмірами 1,9 x 0,65 м, має глибину 0,2-0,25 м. Кістяк не зберігся. В заповненні виявлені стінки горщиків. Орієнтація могили – північний схід-південний захід.

Поховання № 23 (розкоп № 4). Могильна яма має глибину 0,35 м. Кістяк частково пошкоджений. Нижня частина скелету лежала на своєму місці. Поховання орієнтоване по осі південний схід-північний захід.

Поховання № 24 (розкоп № 4). Могильна яма частково виходить за межі розкопу. Ширина могили 0,55 м, глибина – 0,35 м. Кістяк зберігся частково у перевідкладеному стані. Із заповнення походить кістяний костильковий гудзик (Рис. 2: 23). Поховання орієнтоване по осі північний схід-південний захід.

Поховання № 25 (розкоп № 4). Могила виходить за межі розкопу і розташована поряд з котлованом споруди № 57 (XII – середина XIII ст.). Ширина могили 0,45 м, глибина – 0,4 м від рівня материка. Поховання здійснене у витягнутому положенні на спині, головою на північ з невеликим відхиленням на схід. Руки небіжчика складені на животі.

Поховання № 26 (розкоп № 5). Частково зруйноване перекопом та ямою № 57 (перша половина XIII ст.). Ширина ями 0,9 м, глибина – 1,15 м. Зафіксовані сліди домовини шириною 0,5-0,6 м. Збереглися кістки ніг, розташування яких вказує на орієнтацію поховання – головою на захід з невеликим відхиленням на південь. У заповненні могили знайдені фрагменти кераміки XI ст.

Поховання № 27 (розкоп № 5). Могильна яма, розмірами 2,6 x 1,1-1,6 м, мала глибину 0,65-0,89 м. Кістки погано збереглися, але вдалося з'ясувати, що поховання було орієнтоване головою на захід. У заповненні могили (чорний супісок з вугликами) в районі голови знайдений уламок бронзової спіралеподібної прикраси (Рис. 2: 22) та кераміка XII ст.

Поховання № 28 (розкоп № 5). Могильна яма, розмірами 2,9 x 1,2 м, має глибину 0,8 м. Кістяк покладено у витягнутому положенні на спині, головою на захід. У могилі знайдений череп від ще одного поховання. В заповненні знайдений ніж (Рис. 2: 28), два цвяхи від домовини та кераміка XII ст.

Поховання № 29 (розкоп № 5). Південна частина зруйнована перекопом. Ширина могильної ями 1,0 м, глибина – 0,2-0,25 м. Заповнення могили – чорний супісок. Від труни збереглися цвяхи, від скелета – кілька кісток, котрі вказують на західну орієнтацію поховання.

Поховання № 30 (розкоп № 6). Яма, розмірами 1,25 x 0,75 м, має глибину 0,8 м. У дні могили є невелике

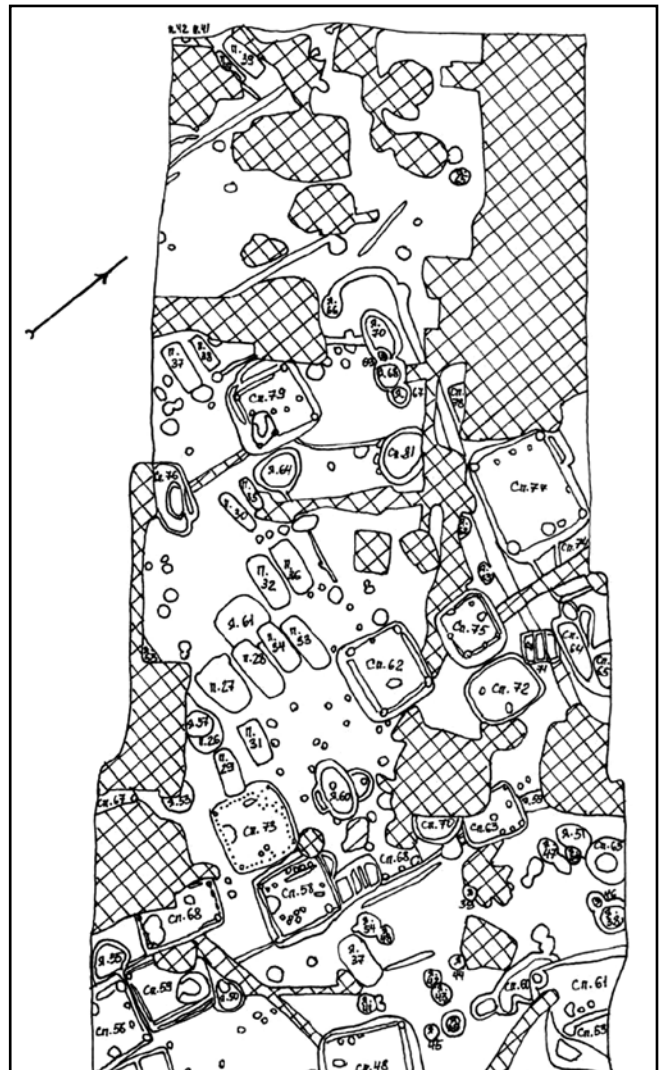

Рис. 3. План північної ділянки розкопу по вул. Кирпоса, 24 (церковні подвір'я та бокова вулиця з напрямком південь-північ)

заглиблення (0,05 м). У західній частині могили виявлено череп дитини. Поховання орієнтоване по осі схід-захід з відхиленням на південь.

Поховання № 31 (розкоп № 5). Могильна яма, розмірами 2,1 x 1,05 м, має глибину 0,2 м, а в дні – заглиблення ще на 0,6 м. Кістяк покладений на спині, головою на захід. В могилі знайдений залізний ніж (Рис. 2: 21). Орієнтація поховання – головою на захід.

Поховання № 32 (розкоп № 6). Яма, розмірами 2,5 x 0,6 м, має глибину 0,8 м. Небіжчика було покладено на спині, головою на захід з невеликим відхиленням на північ. Руки витягнуті уздовж тіла, права нога злегка підігнута. В могилі біля шиї знайдені підвіска з ікла кабана (Рис. 2: 30) та фрагменти кераміки XII ст. Зафіксовані сліди домовини розмірами 2,3 x 0,5-0,6 м.

Поховання № 33 (розкоп № 5). Яма, розмірами 2,8 x 1,0 м, має глибину 0,85-0,9 м. Збереглася нижня частина кістяка, судячи із розташування якої поховання здійснене головою на захід. У заповненні

знайдені кілька цвяхів та кераміка XI ст.

Поховання № 34 (розкоп № 5). Яма, розмірами 2,6 x 1,0 м, має глибину 0,8 м. Заповнення складається з чорного супіску. Кістяк лежав на лівому боці, головою на захід.

Поховання № 35 (розкоп № 6). Могильна яма має розміри 1,6 x 0,65 м та глибину 0,16 м. Кістяк покладено у витягнутому положенні, головою на захід з невеликим відхиленням на північ.

Поховання № 36 (розкоп № 6). Могильна яма, розмірами 2,3 x 0,95 м, має глибину 0,75 м. Зафіксовані сліди домовини розмірами 2,2 x 0,45-0,5 м, та три цвяхи. Судячи із розташування цвяхів, висота домовини становила 0,35 м. Небіжчика покладено на спині, головою на захід, права рука лежала на грудях. У заповненні могили знайдені кремій (Рис. 2: 31) та кераміка XI – початку XII ст.

Поховання № 37 (розкоп № 6). Могильна яма, розмірами 2,3 x 0,8-1,1 м, має глибину 0,25 м. Кістяк покладений у витягнутому положенні на спині, головою на захід, руки складені на грудях. На кістках лівої руки виявлений бронзовий круглодротовий перстень (Рис. 2: 32). Від домовини знайдений цвях.

Поховання № 38 (розкоп № 6). Могильна яма, розмірами 1,8 x 0,7-0,75 м, має глибину 0,15 м. Кістяк – невеликого зросту, поганої збереженості, лежить головою на захід.

Поховання № 39 (розкоп № 6). Могильна яма, розмірами 2,2 x 0,6-0,7 м, заглиблена в материк на 0,25 м. Кістяк лежить на спині, головою на захід. Ліва рука покладена на живіт, права зігнута в лікті, кисть знаходилася в районі плеча. Поховання має західну орієнтацію з невеликим відхиленням на південь.

Поховання № 40 (розкоп № 6). Могильна яма має розміри 1,65 x 0,6 м та глибину 0,15 м. Значно поруйнований кістяк лежить на спині, головою на захід, руки складені на грудях. Небіжчик покладений головою на захід. У заповненні могили знайдено бочкоподібне пірофілітове пряслице (Рис. 2: 29).

Поховання № 41 (розкоп № 6) досліджене частково. Ширина могили 0,75 м, глибина – 0,15 м. Виявлені нижні кінцівки небіжчика вказують на його покладення головою на захід.

Поховання № 42 (розкоп № 6). Виходить за межі розкопу. Ширина могили 0,5 м, глибина – 0,15 м. Орієнтація поховання схід-захід.

Слід згадати і кілька речей, виявлених в межах розкопаної ділянки – 2 цілих, половинка ще 1 натільного хрестика та деталь мідного хороса (Рис. 2: 24-27). Всі вони походять із заповнення споруд та ям, що датуються XII-XIII ст. і відсутні в похованнях цього часу.

Ділянку досліджень можна поділити на дві частини – забудова північно-західної частини може розглядатися як окреме подвір'я. Воно обмежене зі сходу стінками споруд №№ 56, 59 та рівчачком від

огорожі, що з'єднував споруду № 59 зі спорудою № 58 і продовжувався від споруди № 58 до споруди № 63 та ями № 59, за якою рівчачок дотикався до потужної огорожі, що обмежувала садибу з півночі та розділяла дві половини одного міського кварталу. Ця огорожа проходила на захід (паралельно до древньої Любецької) і, не доходячи до вулиці з напрямком південь-північ, завершувалася біля ями, в якій стояв стовп від воріт садиби. Від другого стовпа воріт розпочиналася огорожа східного боку вулиці та йшла на південь (Рис. 3).

Таким чином, визначені три кордони садиби, четверта сторона якої проходила по древній Любецькій вулиці. В середині садиби виявлені поховання №№ 26-38, що утворюють 4 ряди могил в центрі двору та 1 ряд – біля західної огорожі. По краях садиби розміщені житлові та господарські споруди XI-XIII ст., які не пошкоджували поховань.

Звернемося до характеристики заповнення окремих могил та знайденої в них кераміки. В похованнях №№ 26, 33 знайдена кераміка XI ст., заповненням поховання № 27 є чорний супісок з вугликами – результат закидання могили вже існуючим культурний шаром. В могилах №№ 27, 28, 32, 36 знайдена кераміка XII ст., в похованні № 28 виявлений череп від іншого поховання; заповнення могил №№ 29, 34 аналогічне заповненню могили № 27. Усі ці ознаки вказують на те, що значна кількість могил з'явилася за часів існування забудови та культурного шару насиченого керамікою.

Могили не прорізають одна одну, що вказує на існування їх наземних ознак. Фіксуються лише кілька ям, розташованих зі сходу від могил, котрі можуть як вказувати на місце розташування хреста, так і мати випадковий характер. Є ділянки двору, вільні від забудови та могил, які могли використовуватися під поховання, але так і не були використані.

Вулиця, що обмежує садибу із заходу, має ширину близько 7 м, із заходу відокремлена огорожею, яка відділяє забудову ще однієї садиби від проїжджої частини вулиці. На території цієї садиби досліджені поховання №№ 39-42, розташовані у два ряди.

Траншея водогону, яка пройшла з південного заходу від розкопу (паралельно до його довгої осі), виявила кілька ярусів поховань, розташованих із великою щільністю. Одне поховання було перекрите шиферною плитою, що з часом розтріскалася. Місце виявлення плити знаходиться за кілька метрів на південний захід від західного кута розкопу (приблизно посередині ширини садиби, орієнтованої по осі південь-північ). Така концентрація поховань, синхронних розташованій поряд забудові, вказує на існування дерев'яної церкви. Поховання, виявлені на території двох північних садиб, містять могили, що відносяться до її цвинтаря.

На території цих церковних дворів знайдено 154 фрагменти амфор (1 вінце, 15 фрагментів

ручок, 138 фрагментів стінок), що складає 7 % від керамічного матеріалу, взятого до колекції розкопів № 5, № 6. Фрагменти амфор знайдені у заповненні ям №№ 40, 50, 52, 53, 57, 61, 68 та споруд №№ 56, 58-60, 66-70, 72, 73, 79, 81 – майже в усіх спорудах двору. В ямах кількість уламків амфор вимірюється 1 – 2 одиницями, в спорудах – від 1 до 16 одиниць. Слід мати на увазі, що значна кількість споруд двору датується першою половиною XIII ст. та містить у своєму заповненні уламки корчаг, що частково заміняли амфори через їх нестачу. Така кількість амфорного матеріалу на подвір'ях, розташованих поряд із церквою, може бути пояснена потребою у вині під час проведення церковних обрядів. Окремо зазначимо, що лише половинка хрестика знайдена на південь від церковного подвір'я.

Ці дві садиби з похованнями, синхронними забудові, – не єдина ділянка цвинтаря XII – XIII ст. Зокрема, у 2009 р. на площі близько 1000 м² за адресою вул. Примакова, 10 [6, 461] в розкопі виявлено забудову та рівчачок від потужної огорожі, що відділяв її від кладовища, на якому досліджено 71 могилу. Спостерігається значна кількість випадків перекриття однієї могили іншою, що вказує на активне використання території та тривалий час здійснення поховань. Виявлення ділянки, вільної від забудови, вказує, що вона була відведена під цвинтар майже одразу після появи забудови та побіжно може вказувати на час виникнення храму – кінець XI ст. Це припущення підтверджують дуже різні параметри могил на території церковних садіб.

Серед п'яти рядів поховань (№№ 26 – 38) є поховання дітей та дорослих (як чоловіків, так і жінок), які могли здійснюватися тривалий час, що і позначилося на різних параметрах могил.

Зовсім інша картина спостерігається на ділянці забудови на південний схід від описаного вище церковного подвір'я. Виявлені 23 поховання збереглися в межах вільного простору чи частково потрапили під забудову XI – XIII ст. Зафіксований випадок перепоховання кісток людини у XII ст. – випадково викопані кістки людини були закопані у ямі разом із кістками тварин та уламками посуду XII ст.

Для того, щоб простежити систему в появі поховань №№ 1 – 25, слід визнати існування на цій території у X ст. курганного могильника, який, безперечно, зафіксований в розкопах з усіх сторін від ділянки досліджень 1997 – 1998 рр. За наявними залишками можна вказати на приблизні місця існування 4 курганів, але слід мати на увазі, що курганне поле Чернігова було досить щільним і на площі в 2500 м² їх існувало значно більше.

Співставляючи факт існування дороги та розташованих обабіч неї курганів X ст. з місцями виявлення ґрунтових могил, можна дійти висновку – ґрунтовий могильник знаходився в міжкурганному просторі.

Прорізка частини могил спорудами XI – XIII ст. вказує на їх більш раннє походження. Наявність (у непошкоджених похованнях) речей також вказує на час появи ґрунтового могильника, а окремі знахідки, що супроводжували поховання, дозволяють датувати їх XI ст. На час появи вказує і кераміка, що потрапила до заповнення могил під час здійснення обряду (XI ст.), та кераміка, що просіла до їх заповнення (XII – XIII ст.). Значна інтенсивність життя (розкопана одна із найбільш щільних ділянок забудови міста) призводила до часткового потрапляння матеріалу до могил з дуже насиченого знахідками культурного шару та внаслідок нерідких перекопів.

Лише одна могила має в дні заглиблення для домовини – особливість, що часто фіксується в нижніх горизонтах поховань по вул. Куйбишева, 13 та Воровського, 22.

Могила поховання № 11 була викопана у ще остаточно не замитому ровику навколо курганного насипу – лише так можна пояснити надзвичайну для давньоруського часу глибину виявлення поховання у домовині.

Різноманітна орієнтація та відносно далеко розташування поховань одне від одного вказує на безсистемність поховань на цій ділянці ґрунтового могильника. А поховання (№ 25), здійснене головою на північ з руками, складеними на животі, скоріш за все відноситься до поховань людей, загинувших під час монгольської навали і похованих серед вже не існуючої забудови.

Цікавою особливістю є відсутність поховань у межах проїжджої частини Любецької вулиці – це пояснюється незмінністю напрямку дороги. Проте глибокі поховання могли існувати за напрямками двох бічних вулиць, що відходили від Любецької на північ. Відсутність поховань на цих ділянках можна пояснити виникненням вулиць на місцях існування старих рівчачків, з яких розпочиналися струмки, зафіксовані на перехресті сучасних вулиць Коцюбинського та П'ятницької, проспекту Перемоги та П'ятницької.

Наявність струмка в районі міської санстанції, можливо, визначила місце побудови колодязя, а існування останнього на шляху до Любеча обумовлювало місце зведення церкви (колодязь є обов'язковим елементом забудови церковної території).

Досліджена ділянка території Передгороддя містила сліди існування курганного могильника, у міжкурганному просторі якого згодом здійснюються ґрунтові поховання. Забудова міста частково зруйнувала поховання ґрунтового могильника, але не можна виключати, що окремі насипи курганів тривалий час ще існували на території дворів. На садибах, наближених до церкви, на ділянках вільних від забудови, продовжують здійснюватися поховання мешканців, але це вже не поховання за межами міста, а здійснення обряду

в межах освяченої церковної території. Не можна виключати, що окремі поховання (можливо, № 25) здійснені після монгольського нашествия на краях старих котлованів споруд. Життя на дослідженій ділянці після монгольського погрому припиняється до XVII ст. і відроджується на початку XIX ст., вже орієнтуючись на нову вуличну мережу.

Посилання

1. Жаров Г.В., Коваленко В.П., Казаков А.Л. Нові дослідження на Чернігівському передгородді в 1998-1999 рр. // Археологічні відкриття в Україні 1998-1999 рр. – К., 1999. – С. 82-84.
2. Казаков А.Л., Жаров Г.В., Ситий Ю.М., Коваленко В.П. Звіт про охоронні археологічні дослідження на території Чернігівського посаду у 1997 р. (сучасна вулиця Кирпоноса, 24) // НА ІА НАН України. – № 1997/14. – 188с.
3. Казаков А.Л., Жаров Г.В., Коваленко В.П. Звіт про охоронні археологічні дослідження на території Чернігівського посаду у 1998 р. // НА ІА НАН України. – № 1998/16. – 201с.
4. Ситий Ю. До питання про взаємозв'язок водопостачання і зростання території давньоруського Чернігова // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів, 2007. – С.199-208.
5. Ситий Ю.М. Звідки починався в стародавньому Чернігові Любецький шлях? // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі: Матеріали Міжнародної наукової конференції присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі. – Чернігів, 1997. – С.169-170.
6. Черненко О.С., Казаков А.Л., Рижий В.В. Дослідження на території Чернігова у 2009 р. // Археологічні дослідження в Україні 2009 р. – К., 2010. – С. 461.

Сытый Ю.Н. Погребения около древней Любечской улицы древнерусского Чернигова

В статье описаны захоронения, исследованные в 1997-1998 гг. по ул. Кирпоноса, 24. Захоронения частично принадлежат грунтовому могильнику, предшествовавшему застройке посада, другая часть погребений относится к кладбищу деревянной церкви.

Ключевые слова: погребения, грунтовый могильник XI в., кладбище XII – XIII вв.

Sytyi Yu.M. Burials near the ancient Lubetska street of Old Russian Chernihiv

The article describes the burials excavated in 1997-1998 in the 24, Kirponosa str. One half is related to ground burials which are prior to the trading quarter. The rest belongs to the cemetery around the wooden church and belongs to the same period as the trading quarter.

Key words: burials, inhumation complex of the XI-th century, cemetery of the XII-th – the XIII-th centuries.

14.02.2012 р.

УДК 903.2:78.022(477) «653»

О.А. Пашковський

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ВАРГАНИ СІВЕРЩИНИ

У статті висвітлюється походження дрімби, її назви та рання історія. Досліджуються відомі на сьогодні археологічні знахідки давнього музичного інструменту з території України, робиться спроба їх каталогізації та типологізації з допомогою іноземної історіографії.

Ключові слова: варган, дрімба, археологія, музичний інструмент.

Досить часто в процесі археологічних досліджень трапляються знахідки, які важко атрибутувати чи які довгий час інтерпретують неправильно. Це в повній мірі стосується залізних дрімб/варганів, що губляться серед інших, віднайдених дослідниками, старожитностей, бо зазвичай мають неприглядний вигляд, подібний до деформованого залізного дроту. Ця стаття покликана привернути увагу археологів до цієї унікальної категорії знахідок, яка несправедливо ігнорується.

У вітчизняній науковій археологічній літературі дрімба, як елемент національної історії і культури, не була предметом ґрунтового дослідження. Як правило, окремі знахідки були лишень уведені до наукового обігу серед масиву іншого археологічного матеріалу. Втім, О. Белько [1, 65-67] та О. Брель [3, 331-334] присвятили свої публікації виключно атрибутуванню поодиноких артефактів з описом їх місця в матеріальній культурі.

Такі російські дослідники як Б.А. Колчин [8, 117-118], В.І. Поветкін [11, 185] зупинялись на варгані, як елементі ковальства та музичної культури Русі. Серед останніх досліджень привертає увагу публікація Т.А. Щукіної [16, 275-277], в якій здійснена спроба систематизувати та датувати колекцію варганів з красназвочного музею м. Пскова.

На нашу думку, найбільших успіхів у вивченні варганів досягнули представники європейської історичної науки, зокрема Майкл Райт [19, 49-55] – автор різноманітних розвідок з історії варгану по всьому світу та Джермунд Коллтвейт [17; 18, 42-61] – автор ґрунтовної монографії, що найповніше та різнобічно розглядає варгани в контексті археології Європи.

В сучасному українському музикознавстві та й в суспільній думці, загалом, побутує стереотип про поширення дрімби лише на теренах Карпатського регіону, і то в якості жіночого інструменту. В науковій та популярній літературі зустрічається думка, що дрімби невеликого розміру призначалися виключно для дітей. В ході нашого дослідження спробуємо з'ясувати, чи відповідають ці твердження дійсності.

Варган (дримба) – язичково-щипковий музичний інструмент, який досі не можна впевнено віднести до однієї з груп ідіофонів (самозвучних) чи аерофонів (духових). Ця полеміка триває понад сто років як серед українських учених, так і в світі загалом [5, 47-49; 15, 49-50].